

СЕКЦІЯ 5 ВІКОВА ТА ПЕДАГОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ

ПРОАКТИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА ЯК РЕСУРС УСПІШНОСТІ В МАЙБУТНІЙ ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

PROACTIVITY OF THE STUDENT'S PERSONALITY AS A RESOURCE FOR SUCCESS IN FUTURE PROFESSIONAL EXPERIENCE

Статтю присвячено теоретичному аналізу змісту поняття «проактивність», наведено короткий огляд наукових досліджень зазначеного феномену. З'ясовано, що поняття «проактивність» знайшло своє обґрунтування у зарубіжних наукових працях, але є недостатньо дослідженим у вітчизняній психолого-педагогічній теорії та практиці. Проактивність у роботах науковців розглядається як внутрішня властивість психіки, здатність усвідомлювати й відтворювати власні цінності, цілі та принципи незалежно від будь-яких зовнішніх обставин; це діяння та спосіб життя, коли людина здатна трансформувати власну поведінку з метою суб'єктивної оптимізації умов для досягнення відповідних цілей. Уточнено, що у психології проактивність протиставляють реактивності, коли вибір зумовлений зовнішніми обставинами та стимуляцією. Розглянуто й описано розуміння та особливості використання поняття «проактивність» у рамках психології особистості, організаційної психології, когнітивно-поведінкової психології та психології особистості. Указано, що на сучасному етапі розвитку психологічної науки проактивність розглядається як властивість особистості та як характеристика її поведінки; наведено основні критеріальні характеристики проактивності. Значну увагу приділено необхідності формування особистості нової генерації, інтегративною якістю якої є проактивність. Автор наголошує, що проактивність сприяє активному залученню студентів до навчального процесу, пошуку додаткових можливостей для саморозвитку та реалізації свого потенціалу, допомагає студентам ефективно керувати своєю кар'єрою, будучи здатними до самоорганізації, встановлення цілей та планування кар'єрного росту. Указано, що проактивність особистості студента є ключовим чинником, що визначає його успішність у навчанні та майбутній професійній діяльності.

Ключові слова: проактивність, проактивна особистість, проактивна поведінка, студент, розвиток.

The article is devoted to the theoretical analysis on the content of «proactivity» concept, provides a brief overview of scientific research on this phenomenon. It is found that the concept of «proactivity» has been substantiated in foreign scientific publications, but is insufficiently studied in the national psychological and pedagogical theory and practice. In the works of scientists, proactivity is seen as an internal property of the psyche, the ability to realise and reproduce one's own values, goals and principles regardless of any external circumstances; it is an act and a way of life when a person is able to transform his or her own behaviour with a view to subjectively optimising the conditions for achieving the relevant goals. It is clarified that in psychology proactivity is opposed to reactivity, when the choice is conditioned by external circumstances and stimulation. The understanding and peculiarities of using the «proactivity» concept within the framework of personality psychology, organisational psychology, cognitive-behavioural psychology and personality psychology are considered and described. It is indicated that at the present stage in the development of psychological science, proactivity is considered as a property of personality and as a characteristic of its behaviour; the main criterion characteristics of proactivity are presented. Considerable attention in the article is paid to the necessity to form a new generation of personality, the integrative quality of which is proactivity. The author emphasises that proactivity promotes active involvement by students in the educational process, search for additional opportunities for self-development and realisation of their potential, helps students to effectively manage their career, being able to self-organise, set goals and plan career growth. It is indicated that the proactivity of a student's personality is a key factor that determines his or her success in education and future professional activities.

Key words: proactivity, proactive personality, proactive behaviour, student, development.

УДК 37:316.61-026.15
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.61.17>

Блохіна І.О.

к.психол.н., доцент,
доцент кафедри психології та педагогіки
Національний технічний університет
України
«Київський політехнічний інститут імені
Горького Сікорського»

Вступ. Процеси інтеграції, глобалізації, прагнення України стати повноправним членом Європейського Союзу і, звісно ж, війна призводять до суттєвих соціальних, економічних, політичних змін у нашій державі. Зазначене вище зумовлює потребу формування особистості нової генерації: патріота, інтелектуально розвиненої, морально зрілої, відповідальної і самостійної особистості, здатної ефективно функціонувати в соціальному про-

сторі, готової протистояти зовнішнім загрозам, військовій агресії та бути творцем власного життя. Під час навчання у закладі вищої освіти молода людина не лише оволодіває професійними знаннями, уміннями, навичками, відбувається її формування як фахівця у певній галузі, а й конструює власну особистість, усвідомлює необхідність стати суб'єктом власного життя, прагне стати успішною у всіх сферах життєдіяльності. Саме тому проактивність як

інтеграція якостей зрілої особистості відіграє важливу роль у її самосвідомості, дає змогу не лише опанувати професійні знання, а й стати успішною та конкурентоздатною.

Аналіз наукової літератури дає змогу стверджувати, що проблема проактивності особистості, розвитку проактивності є доволі актуальною у психолого-педагогічних дослідженнях, проте, незважаючи на популярність поняття «проактивність», у психологічній науці воно ще недостатньо вивчене та неоформлене у цілісну концепцію. Тим не менше проактивність як предмет дослідження посідає значне місце в дослідженнях В. Франкла, Г. Олпорта, С. Кові, Т. Беймана, І. Ламаш, Г. Мутерко та інших науковців.

Виклад основного матеріалу.

У 1930-х роках поняттям «проактивний» послуговувалися представники експериментальної галузі психології. Змістовне наповнення поняття теж відрізнялося від сучасного розуміння. Так, згідно з Оксфордським словником англійської мови, проактивне гальмування – це погіршення або затримка запам'ятовування певного матеріалу внаслідок подій, що передували процесу вивчення [11].

У науковий обіг поняття «проактивний» було введено В. Франклом у книзі «Людина в пошуках сенсу». Це поняття він використовував для опису особистості, яка бере відповідальність за себе і своє життя, а не шукає причини подій, які з нею відбуваються, виключно в зовнішніх обставинах та людях, що її оточують.

На думку представника гуманістичної психології Г. Олпорта, людині властива проактивність як одна з найважливіших особистісних якостей, що виступає критерієм психологічного здоров'я та такою, що визначає успішність адаптації людини до обставин, що змінюються. Г. Олпорт стверджував, що людина здатна створювати для себе нові мотиви у звичних обставинах. Саме в такому разі можна досягати осмисленого і значимого результату, адже бажання, цілі генеруються зсередини. А проактивність, здійснюючи значний вплив на мотивацію, визначається через особисту автономію і спрямованість.

На думку клінічного психолога О. Єрзіна, проактивність варто розглядати як метафеномен, заснований на особистісних чинниках, що виявляється в таких напрямках:

а) самодетермінованій поведінці, тобто такій, що зумовлена внутрішніми мотивами особистості, а не зовнішніми стимулами;

б) здатності ефективно протидіяти ситуаціям і вимогам середовища, що потенційно викликають дистрес;

в) умінні прогнозувати певні життєві події та вибудовувати поведінкові стратегії, що орієнтовані на майбутнє;

г) здатності ставити довгострокові цілі й прагнути їх досягнення;

г) готовності активно впливати на умови середовища, а не пасивно до них пристосовуватися [2, с. 39].

На думку В. Зливкова, проактивність – це, передусім, внутрішня властивість психіки, здатність усвідомлювати й відтворювати свої цінності, цілі та принципи незалежно від зовнішніх обставин, тобто залишатися собою і проявляти себе в дії узгоджено із внутрішньою природою [3, с. 45]. Отже, основним принципом проактивності є свобода вибору між подразником і реакцією людини, суб'єкт здатен самостійно вибирати свою реакцію на зовнішні подразники [3, с. 47].

Проактивність – це трансформація поведінки індивідуума з метою суб'єктивної оптимізації умов для досягнення відповідних цілей [6, с. 145]. При цьому зміни, що викликаються, не є самоціллю, вони використовуються як засіб досягнення цілей і задоволення потреб.

У психології проактивність розглядається з різних теоретичних позицій. У рамках психології особистості стверджується, що проактивність являє собою особливу рису особистості, відповідно, нею певною мірою володіє кожна людина. Досліджуючи процеси формування та розвитку проактивності особистості, Р. Шварц уважав, що проактивне відношення до життя складається з таких елементів, як винахідливість, відповідальність, цінності, далекоглядність [16].

Із позиції когнітивно-поведінкової психології проактивність розглядається як певна форма контролю поведінки, що являє собою набір механізмів (випереджаючий контроль), які генерують цілеспрямовану поведінку [18]. При цьому проактивна поведінка протиставляється реактивній (адаптивній) поведінці. Поведінка є проактивною лише тоді, коли вона орієнтована на майбутнє, на зміни та саморозвиток особистості.

У рамках організаційної психології проактивність розглядається як один із варіантів копінг-поведінки. Проактивна копінг-поведінка – це поведінка, за якої людина вибудовує стратегії подолання на основі передбачення подій з урахуванням виявлення потенціального стресора. Конкретні патерни поведінки розгортаються заздалегідь із метою попередження впливу стресора, поки ще не виникла складна життєва ситуація [13]. Проактивний атитюд як складник проактивної копінг-поведінки наділяє особистість здатністю передбачати та прогнозувати ситуацію. Проактивна копінг-поведінка пов'язана з майбутніми проблемними подіями, які розглядаються як такі, що потенційно сприяють саморозвитку. Така поведінка являє собою зусилля з нарощування загальних ресурсів, що сприяють досягненню особистих цілей та особистісному зростанню. У проактивній копінг-поведінці людина має

певні уявлення: бачить ризики, вимоги та можливості майбутнього, але не оцінює їх як загрозу собі. Скоріше за все, особистість убагаює у складних ситуаціях виклик. У цьому разі можна стверджувати, що поки копінг-поведінка управляє цілями, проактивна копінг-поведінка керує ризиками.

Дослідження феномена проактивності як важливого чинника самосвідомості особистості входить до тих завдань, які вирішує позитивна психологія. Як важливий компонент самосвідомості проактивність включає у себе здатність діяти згідно із власними цілями, смислами, цінностями, життєвими принципами та переконаннями незалежно від умов та обставин, а також дає можливість самій людині формувати ці обставини та умови.

Отже, проактивність у психології розуміється у двох аспектах: як стійка риса особистості та як поведінка людини, яка вільна у виборі способів дій, відповідальна за їхні наслідки і здатна діяти, перш за все, під впливом своїх внутрішніх спонукань: переконань, уявлень людини про себе, інших людей і світ у цілому. Проактивна поведінка особистості завжди має творчий, продуктивний характер. Усвідомлення власної відповідальності за своє життя, за свої рішення, свідомий вибір власної діяльності є свідченням проактивної поведінки особистості. Проактивність на відміну від реактивності завжди виходить із важливого принципу: між подразником і реакцією на нього в особистості залишається свобода вибору. Вибір, який робить особистість, узгоджується з її системою цінностей, що й детермінує певну реакцію на подразник.

Досліджуючи феномен проактивної поведінки, Г. Епанчіцева, О. Єрзін визначили та проаналізували основні критеріальні характеристики проактивності: усвідомлення особистістю своїх учинків та їхніх наслідків, вольовий компонент, спонтанність, відповідальність, домінування вищих людських потреб, орієнтація під час вибору моделей поведінки переважно на переконання, ідеали і цінності особистості, а не на зовнішні чинники (інтернальний локус контролю) [2, с. 40].

А. Грант та С. Ешфорд [12] зазначають, що проактивність – це не просто набір поведінкових патернів, а процес планування, прогнозування з метою отримання бажаного результату, при цьому проактивність можлива лише за умови ініціативності особистості та, зрештою, призводить до досягнення успіху в усіх галузях життя, а не лише у професійній діяльності.

Із метою визначення особистості, яка прагне активно впливати на своє оточення, як фізичне, так і соціальне, чітко слідує поставленій меті й практично завжди успішна в своїй діяльності, ініціює зміни й перетворення в навколишньому середовищі, Т. Бейтман та

Дж. Крант увели у психологію поняття «проактивна особистість» [10]. Проактивна особистість завжди налаштована адаптувати оточення під свої потреби, вона характеризується трьома ключовими ознаками: здатністю до самовідновлення, орієнтацією на зміни та орієнтацією на майбутнє.

Зарубіжні дослідники, описуючи проактивну особистість, виділяють такі її характеристики: тенденція до орієнтації на саморозвиток [9], прагнення поводитися більш упевнено, активно працювати над контролем свого середовища, шукати інформацію [14], знаходити та вирішувати проблеми й відчувати відповідальність, впливати на навколишній світ [17], установлювати високі стандарти та здобути всі наявні ресурси для їх досягнення [15].

Отже, проактивна особистість орієнтується, передусім, на метапотреби – прагнення до зростання і розвитку, до творчості, до самореалізації і самоактуалізації, до пошуку сенсу існування. Розвиток і збагачення проактивності особистості уможливлються через розвиток здатності до аналізу й рефлексії вірогідних та наявних ризиків, нарощування ресурсів життєстійкості й зумовлюють спроможність суб'єкта долати стереотипи ставлення до життєвих труднощів, зорієнтованість на досягнення поставлених цілей, реалізацію власних бажань [5, с. 142].

Актуальність вивчення проактивності в контексті вищої освіти зумовлюється необхідністю втілення демократичних принципів у систему самоуправління в закладах вищої освіти, відсутністю у студентів навичок самоорганізації, але найголовніше, тим, що проактивна поведінка виступає базисом для реалізації інноваційних завдань, ресурсом успішності в майбутній професійній діяльності. Дослідження підтверджують, що в сучасному світі відбувається суттєва зміна кар'єрних траєкторій: на відміну від традиційного руху кар'єрними сходами від професіоналів вимагається активність у побудові індивідуальних траєкторій власної кар'єри. Така стратегія можлива за наявності у людини особистісних якостей та поведінки, які можна визначити як проактивність. Проблема проактивності сучасного студента набуває великого значення ще й у зв'язку з дистанційним навчанням.

Фокус уваги науковців зосереджено на концепції проактивності через ті переваги, які стали наслідком позитивних ознак проактивності, що вона надає особистості в умовах необхідності бути готовим та спроможним до швидкої та успішної адаптації до суспільних перетворень і професійних інновацій. Проактивність сприяє активному залученню студентів до навчального процесу, пошуку додаткових можливостей для саморозвитку та реалізації свого потенціалу. Окрім того, про-

активність допомагає студентам ефективно керувати своєю кар'єрою, будучи здатними до самоорганізації, встановлення цілей та планування кар'єрного росту.

У студентському віці особистість визначає свій майбутній життєвий шлях, оволодіває професією і починає випробовувати себе в різноманітних галузях життя; самостійно планує свою діяльність і поведінку, активно відстоює самостійність суджень та дій. У цьому віці складається світогляд, етичні і естетичні погляди на основі синтезу багатьох знань, життєвого досвіду, самостійного розуміння і практичних дій. Таке формування особистості молодшої людини відбувається доволі складно, воно супроводжується низкою суперечностей та труднощів, які необхідно враховувати в навчально-виховному процесі [7, с. 353].

Студент, будучи об'єктом педагогічної діяльності, виступає ще й суб'єктом навчальної, дослідницької, комунікативної діяльності, й у цьому є його своєрідність. Об'єктом діяльності студента є наукова, теоретична і практична інформація, якою він має оволодіти [4]. У студента як суб'єкта діяльності є своя мета, свій об'єкт, свої способи досягнення мети, свої можливості. Водночас студент виступає об'єктом педагогічної діяльності, а це означає, що у його знаннях, уміннях, навичках, характерологічних особливостях матеріалізується продукт діяльності педагога. Саме тому одними з головних завдань викладача є допомога студенту у пошуках себе на всіх етапах його становлення, стимулювання розвитку проактивності. Організуючи педагогічний вплив на особистість студента, слід урахувати те, що він не розвивається у прямій залежності від цього впливу, а розвивається за своїми законами, що властиві його психіці, особливостями сприймання, розуміння, запам'ятовування, становлення волі, характеру, формування загальних і специфічних здібностей [1]. Студент стає суб'єктом діяльності під впливом навчання і виховання. І саме викладачі мають допомогти студенту стати суб'єктом діяльності, самореалізуватися та прагнути самовдосконалення.

Успішність студента в навчанні та його подальша кар'єра залежать від численних чинників, серед яких ключове значення мають особистісні якості. Особистісні якості, такі як мотивація, самодисципліна, цілеспрямованість, комунікабельність та емоційний інтелект, можуть визначати здатність студента до виконання завдань, вирішення проблем та досягнення поставлених цілей. Успішні студенти часто володіють вищезазначеними якостями, що дає їм змогу ефективно використовувати навчальні можливості та досягати високих результатів у навчанні. У процесі професійної підготовки майбутніх фахівців важ-

ливо враховувати їхні професійні плани, які засвідчують здатність до самовдосконалення. Показниками характеру і дієвості життєвої програми особистості є система інтересів, бажань і прагнень; комплекс ділових якостей: єдність слова і діяльності, самостійність, ініціативність, відповідальність, працездатність, уміння доводити розпочату справу до кінця тощо [8, с. 30].

Висновки. Узагальнюючи вищезазначене, можна зробити висновок, що проактивність – це, передусім, життєва позиція особистості, в основі якої – самостійний вибір власних реакцій на будь-які події життя. Усвідомлення власних бажань, цілей життя, наслідки своїх виборів, орієнтація на власні цінності і переконання – ось основні ознаки проактивної особистості. Сучасний студент має свою мету, свої специфічні особливості, набуває необхідних знань, умінь і навичок для подальшої професійної діяльності, готується до виконання соціальних ролей і функцій інтелігенції. Саме тому проактивність виступає ключовим ресурсом успішності студента в майбутній професійній діяльності. Розвиток цієї якості в навчальному середовищі сприяє формуванню особистості молодшої людини, професійних компетенцій, підготовці кваліфікованих фахівців, здатних до успішної кар'єри у сучасному світі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балакірова О.М., Яременко О.О. Проблеми соціального розвитку молоді на сучасному етапі. *Молодь: стан, проблеми, шляхи розв'язання*. 1996. Вип. 5. С. 231–256.
2. Гуменникова Т. Активність та проактивність студентської молоді як ресурс успішності в майбутній професійній діяльності. *Психологічні ресурси особистості: соціально-психологічний зміст* : збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції, м. Ізмаїл, 2019. Ізмаїл, 2019. С. 37–41.
3. Злишков В.Л. Проактивність як властивість високоефективної особистості. *Гуманний розум* : збірник наукових праць за матеріалами круглого столу «Проблема добра і зла у науковій спадщині Г.О. Балла», м. Київ, 24 травня 2018 р. Київ, 2018. С. 44–47.
4. Кобильченко В.В. Формування особистості як психолого-педагогічна проблема. *Нові технології навчання*. 2001. Вип. 31. С. 3–12.
5. Ларіна Т.О. Соціально-психологічна реабілітація особистості: покрокове набуття життєздатності. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2018. №. 42. С. 139–147.
6. Мельничук В.Е., Рощина Н.В. Сучасні орієнтири упровадження проактивної поведінки. *Соціально-трудова сфера: сучасний стан, проблеми та стратегічні напрями розвитку* : збірник тез доп. учасників Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Київ, 14–16 листопада 2017 р. Київ, 2017. С. 144–146.
7. Туркот Т.І. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2011. 608 с.

8. Чорний Г.М., Ястреб М.П. Організація навчально-виховного процесу у ВНЗ : навчальний посібник. Київ : НУБіП України, 2008. 121 с.
9. Antonacopoulou E.P. Employee development through self-development in three retail banks. *Personnel Review*. 2000. № 29(4). P. 491–508.
10. Bateman T.S. The proactive component of organizational behavior: A measure and correlates. *Journal of organizational behavior*. 1993. Vol. 14(2). P. 103–118.
11. Crant J.M. Proactive behavior in organizations. *Journal of management*. 2000. Vol. 26(3). P. 435–462.
12. Grant A.M., Ashford S.J. The dynamics of proactivity at work. *Research in organizational behavior*. 2008. Vol. 28. P. 3–34.
13. Herrador-Alcaide T.C., Hernández-Solís M., Sanguino Galván R. Feelings of satisfaction in mature students of financial accounting in a virtual learning environment: an experience of measurement in higher education. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. 2019. Vol. 16. № 1. P. 20.
14. Kammeyer-Mueller J.D., Wanberg C.R. Unwrapping the organizational entry process: disentangling multiple antecedents and their pathways to adjustment. *Journal of Applied Psychology*. 2003. № 88(5). P. 779–788.
15. Schwartz B., Ward A., Monterosso J., Lyubomirsky S., White K., Lehman D.R. Maximizing versus satisficing: Happiness is a matter of choice. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2002. Vol. 83. № 5. P. 1178–1197.
16. Schwartz R.C. No Bad Parts: Healing Trauma and Restoring Wholeness with the Internal Family Systems Model. Louisville, CO: Sounds True. 2021. 216 p.
17. Seibert S.E., Kraimer M.L., Crant J.M. A longitudinal model linking proactive personality and career success. *Personnel Psychology*. 2001. № 54(4). P. 845–874.
18. Wörtler B., Van Yperen N.W., Mascareño J.M. et al. The Link Between Employees' Sense of Vitality and Proactivity: Investigating the Moderating Role of Personal Fear of Invalidity. *Frontiers in Psychology*. 2020. Vol. 11. P. 2169.